

על לשון הרע

מסכת ערכין דף טז עמוד א

א"ר שמואל בר נחמני א"ר יוחנן: על שבעה דברים נגעים באין: על לשון הרע, ועל שפיכות דמים, ועל שבועת שוא, ועל גילוי עריות, ועל גסות הרוח, ועל הגזל, ועל צרות העין.¹

מסכת ערכין דף טו עמוד ב

ואמר רב חסדא אמר מר עוקבא: כל המספר לשון הרע, אמר הקדוש ברוך הוא: אין אני והוא יכולין לדור בעולם, שנאמר: "מִלְשָׁנִי בִסְתֵר רָעָהוּ אוֹתוֹ אֶצְמִית גְּבַה עֵינַיִם וְרָחַב לִבָּב אוֹתוֹ לֹא אוֹכְלִי" (תהילים קא ה) - אל תיקרי אותו לא אוכל, אלא: איתו לא אוכל.²

מסכת דרך ארץ ז כז

אם שמרת פיך מלשון הרע, יהיו כל ימיך בשלום.³

ויקרא רבה פרשת אמור, פרשה כו

רבי יוסי מִמְמַלְח ורבי יהושע דסכנין בשם רבי לוי אמרו: מצינו תינוקות בימי דוד, עד שלא טעמו טעם חטא היו יודעין לדרוש את התורה מ"ט פנים טמא ומ"ט פנים טהור.⁴ והיה דוד מתפלל עליהם: "אתה ה' תשמרם" (תהילים יב ח) - תשמור תורתם בליבם. "תנצרנו מן הדור זו לעולם" (שם) - מן הדור ההוא שהוא חייב כליה. אחר כל השבח הזה, יוצאים למלחמה ונופלים! אלא ע"י שהיו בהם דִּילְטוּרִים,⁵ היו נופלים. הוא שדוד אומר: "נִפְשֵׁי בְּתוֹךְ לְבָאִם אֶשְׁכְּבָה לְהִטִּים בְּנֵי אֲדָם שְׁנֵיהֶם חֲנִית וְחַצִּים וְלִשׁוֹן חֶרֶב חֲדָה" (תהילים נז ה). "נפשי בתוך לבאים" - זה אבנר ועמשא שהיו לבאים בתורה. "אשכבה לוחטים" - זה דואג ואחיתופל שהיו להוטים אחר לשון הרע. "בני אדם שניהם חנית וחצים" - אלו אנשי קעילה ... "ולשונם חרב חדה" - אלו הזיפים ... באותה שעה אמר דוד וכי מה השכינה עושה בארץ? "רומה על השמים אלהים" (תהילים נז ו) - סלק שכינתך מביניהם.⁶ אבל דורו של אחאב כולם עובדי עבודת כוכבים היו וע"י שלא היו בהן דילטורים, היו יוצאים למלחמה ונוצחים. הוא שעובדיה אומר לאליהו: "הלא הגד לאדני את אשר עשיתי בְּהַרְגֵּ אֵיזֶבֶל את נְבִיאֵי ה' וְאַחַבְמָא מְבִיאֵי ה' מֵאָה אִישׁ חֲמִשִּׁים חֲמִשִּׁים אִישׁ בְּמַעְרָה וְאַכְלָלְכֶם לַחֵם וְנָמִים" (מלכים א יח ג) - אם לחם למה מים?⁷ אלא מלמד שהיו

¹ ראה בגמרא שם ששפיכות דמים לומדים מיואב, שבועת שווא מגיחזי וגסות הרוח מהמלך עוזיה שנכנס להקטיר. וראש לכולם הוא לשון הרע שגורם לכל השאר. ובספרי דברים פרשת כי תצא פסקא רעה: "זכור אשר עשה ה' אלהיך למרים ... ללמדך שאין נגעים באים אלא על לשון הרע". וכן הוא באבות דרבי נתן נוסח א פרק ט: "רבי שמעון בן אלעזר אומר: אף על מספרי לשון הרע נגעים באין. שכן מצינו בגחזי שסיפר לשון הרע ברבו ודבקה בו צרעת עד יום מותו, שנאמר: צרעת נעמן תדבק בך וגו'". וכבר הרחבנו לדון בדמותו של גיחזי בדברינו [צרעת נעמן וגיחזי](#) בפרשה זו. ראה גם דברינו [מצורע - מוציא שם רע](#). והפעם נרצה להרחיב מעט במדרשים טובים על לשון הרע שלדברי כולם הוא אחת מהסיבות העיקריות שבגינן באים נגעים על האדם, ביתו, כליו וחוליו גם על קהילתו, חברתו, מדינתו וכל הסובב אותו. הנושא הוא רחב מיני ים ולא נוכל להביא אלא מעט מן המעט.

² מדרשים רבים יש לנו בגנות לשון הרע ובוודאי לא נוכל להביא את כולם. ראה בגמרא ערכין הנ"ל (שם) הוא מקור מרכזי לנושא לשון הרע): "כל המספר לשון הרע - כאילו כפר בעיקרו". "כל המספר לשון הרע - מגדיל עונות עד לשמים". "כל המספר לשון הרע - ראוי לסוקלו באבן". ובגמרא פסחים קיח א: "כל המספר לשון הרע, וכל המקבל לשון הרע, וכל המעיד עדות שקר בחבירו - ראוי להשליכו לכלבים". וגנותם של המרגלים דברו לשון הרע ושל יוסף שדיבר לשון הרע על אחיו ומשה שנצטרע שכן דיבר לשון הרע על עם ישראל - ידועים ומוכרים. עד שאמרו: "אל יספר אדם בטובתו של חברו, שמתוך טובתו בא לידי רעתו (או גנותו)". ראה גמרא בבא בתרא קסד ע"ב. וראה גם הדימוי הנפלא של בעירת לשון הרע לבעירת הרוח: "כגחלי רתמים, שכל גחלים כבים מבפנים, אבל גחלי רתמים אף על פי שהוא כבה מבחוץ עדיין הוא בוער מבפנים. כך כל מי שהוא מקבל לשון הרע אף על פי שאתה הולך ומפייסו והוא מתפייס עדיין הוא בוער מבפנים, מעשה ברוחם אחד שהציתו בו את האור והיה דולק י"ב חדש, חורף וקיץ וחורף" (בראשית רבה יט).

³ עוצמת לשון הרע היא דו-כיוונית, גם לצד החיוב, נראה שמספיק שאדם נמנע מלשון הרע, כבר זוכה להרבה. למרות שכלל הוא בידינו שהימנעות מרע, עדיין איננה עשיית הטוב: "סור מרע, ועשה טוב". אבל לא כך הוא בלשון הרע שכן כוחם של דברים ודיבורים הוא לעתים חזק מהמעשה (תוספתא ערכין ב, י, מדרש תנאים לדברים כב יט. ועיקר הדרשות החיוביות הן, כידוע, על הפסוק: "מה האיש החפץ חיים אוהב ימים לראות טוב. נצור לשונך מרע ושפתך מדבר מרמה". ראה המעשה ברוכל לרבי ינאי סם חיים, ויקרא רבה טז סימן ב, עליו הרחבנו כאמור בדברינו [מצורע - מוציא שם רע](#) בפרשה זו בשנה האחרת. נרצה להמשיך משם לצד החיוב דווקא, למי שנוצר לשונו מרע, כפי שאנו מסיימים את תפילת עמידה, בתפילתו של מר בריה דרבנא.

⁴ היינו להגיע לעומקה של תורה ולהבנתה המלאה. ראה שיר השירים רבה פרשה ב: "רבי אבא בשם ר' יצחק אמר: אמרה כנסת ישראל: הביאני הקדוש ברוך הוא למרתך גדול של יין זה סיני ונתן לי משם התורה שנדרשת מ"ט פנים טהור ... כמנין ודגלו".

⁵ דילטוריא - לשון הרע. מהמילה delator.

⁶ דורו של דוד, הוא בעצם דורו של שאול שרדף אחרי דוד. וכך אמנם הנוסח בדברים רבה פרשת שופטים.

⁷ בדרך הטבע, לחם הוא דבר מורכב יותר ובעוד שמים מצויים יותר ולכן אם עובדיה הביא לחם, מה צורך לציין שהביא גם מים?

המים קשים לו להביא יותר מן הלחם.⁸ ואלהיו מכריזו בהר הכרמל ואומר: "אני נותרתי נביא לה' לבדי" (שם כב), וכל העם יודעים ולא מפרסמים למלך.⁹ א"ר שמואל בן נחמן: אמרו לו לנחש: מפני מה אתה מצוי בין הגדרות? אמר להם: מפני שפרצתי גדרו של עולם. – מפני מה אתה מהלך ולשונך בארץ? אמר להם: מפני שהוא גרם לי. אמרו לו: וכי מה הניח יש לך? ארי דורס ואוכל, זאב טורף ואוכל, ואתה נושך וממית! אמר להם: "אם ישוך הנחש בלא לחש" (קהלת י יא) - אפשר שאני עושה כלום ולא נאמר לי מלמעלה? אמרו לו: ומפני מה אתה נושך באבר אחד וארסך מהלך בכל האיברים? אמר להם: ולי אתם אומרים? אמרו לבעל הלשון שהוא אומר כאן והורג ברומי, אומר ברומי והורג בסוף העולם. ולמה נקרא שמו לשון שלישי? שהוא הורג שלשה: האומר והמקבלו והנאמר עליו. ובימי שאול הרג ארבעה: דואג שאמרו, שאול שקבלו, אחימלך שנאמר עליו ואבנר.¹⁰

ילקוט שמעוני מלכים ב רמז רלב

וכי מה טיבו של ירבעם והרי עובד עבודה זרה היה? אלא מפני שלא קבל לשון הרע על עמוס, שנאמר: "וַיִּשְׁלַח אֶמְצִיָּה כֹהֵן בֵּית אֵל אֶל יִרְבְּעָם מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר קִשֶׁר עָלֶיךָ עֲמוֹס בְּקָרֵב בֵּית יִשְׂרָאֵל לֹא תִכַּל הָאָרֶץ לְהִכִּיל אֶת כָּל דְּבָרָיו".¹¹ מיד גער בו בנוזיפה, אמר לו: חס ושלוש שנתנבא אותה נבואה, ואם נתנבא מן השמים היה.¹² באותה שעה אמר הקב"ה: דור עובד אלילים וראש דור עבודה זרה, והארץ אשר אמרתי לאברהם ליצחק וליעקב "לזרעך אתננה", תנו אותה בידו של זה שלא קבל לשון הרע. אמרו: מה שלא מסר ביד יהושע בן נון, וביד דוד מלך ישראל מסרוהו בידו, שנאמר: "הוא השיב את גבול ישראל מלבוא חמת ועד ים הערבה וגו'".¹³

ויקרא רבה פרשה לג סימן א

רבן גמליאל אמר לטבי עבדו: צא, קנה לנו ציב [חתרכת בשר] טוב מן השוק. יצא והביא לו לשון. לאחר ימים אמר לו: צא, קנה לנו ציב רע מן השוק. יצא והביא לו לשון. אמר לו: מהו זה? כשאמרתי לך צא קנה לנו ציב טוב מן השוק, הבאת לנו לשון; וכשאמרתי לך צא קנה לנו ציב רע מן השוק, הבאת לנו לשון! אמר לו: אדוני, ממנו הטוב וממנו הרע. כשהוא טוב - אין טוב ממנו, וכשהוא רע, אין רע ממנו.

⁸ בשל הבצורת שאלהיו גזר. ראה מלכים ב פרק יז.

⁹ מוטיב זה של דורו של אחזב מול דורם של דוד או שאול, ערך האחדות והשלום מול הידע בתורה, מנוצל ע"י ספרות המחשבה והמוסר, על בסיס מדרש זה, באופן בולט וחוזר. ראה למשל דבריו של השל"ה בשער האותיות אות ב"ת – בריות: "אם חס ושלוש חבירך עשה לך איזה רעה, מחול לו מיד ... גם תדינהו לכף זכות, ומכל שכן שלא תתקוטט, כי הרעה הגדולה שבעולם היא המחלוקת, שהיא קשה מעבודה זרה, כמו שאמרו רבותינו ז"ל (ויקרא רבה פכ"ו ס"ב; במדבר רבה פי"ט ס"ב; דברים רבה פ"ה ס"י), דורו של אחזב היו מנצחים במלחמותיהן אף שהיו עובדי עבודה זרה, מפני שהיה חיבור ושלוש ביניהם, ודורו של שאול היו מנוצחים במלחמה, אף על פי שלא היה בהם חטא, מפני שהיו דילטורין מחרחרי ריב ביניהם. וסוד הענין, כמבואר לעיל (אות ב) בהגה"ה, כי אנחנו כנסת ישראל מיוחדים בסוד האחד האמיתי, וכשיש מחלוקת אז חס ושלוש יש חלוקה ופירוד למעלה וקיצוץ בנטיעות".

¹⁰ וגם דוד לא יצא נקי (מלבד מה שראינו לעיל על דודו של דוד שהוא בעצם דורו של שאול). בגמרא יומא כב אמנם נחלקו רב ושמואל אם דוד קיבל או לא קיבל לשון הרע, אך בגמרא שבת נו ע"ב הדברים חד-משמעיים: "אמר רב יהודה אמר רב: אילמלי לא קיבל דוד לשון הרע לא נחלקה מלכות בית דוד, ולא עבדו ישראל עבודה זרה, ולא גלינו מארצנו".

¹¹ לדברים הקשים האלה של אמציה על עמוס, אין תגובה מבית מלכות ירבעם. הפסוק שבא אחרי כן מתאר את "עצתו" של אמציה לעמוס: "חֲזָה לָךְ בְּרַח לָךְ אֶל אֶרֶץ יְהוּדָה וְאָכַל שֵׁם לַחֵם וְשֵׁם תִּנְבְּא". מכאן מסיק פירוש דעת מקרא: "מסתבר שירבעם לא קיבל את קטרוגו של אמציה ולא חשב את דברי עמוס כהסתה למרד". מלכות נאורה וחופש ביטוי שלא היו מביישים את ימינו.

¹² המדרש הולך עוד צעד לכיוון הגינותו ונאורותו של המלך ירבעם (השני, בנו של יהואש מספר מלכים ב) ומציין שהוא נזף באמציה הכהן ולא מוכן לקבל את הלשון הרע שאמר על עמוס שקשר על המלך. וגם אם אכן נאמרו הדברים, מן השמים ציוו עליו לומר אותם.

¹³ למקורות מדרש זה ראה מסכת פסחים פז ב: "מפני מה זכה ירבעם בן יואש מלך ישראל להמנות עם מלכי יהודה - מפני שלא קבל לשון הרע על עמוס" וכן אלהיו זוטא (איש שלום) פרשה ז: "אמרו עליו על ירבעם בן יואש, אדם נוהג כבוד בנביאים היה, מה שלא מסר הקדוש ברוך הוא ביד יהושע בן נון וביד דוד מלך ישראל מסרו בידו ... ומה טיבו של ירבעם, והלא ירבעם עובד עבודה זרה היה, אלא שלא קיבל לשון הרע על עמוס הנביא". ירבעם זכה לגבולות ממלכה שלא היו בשום מלך לפניו או אחריו והכל בזכות שלא קיבל לשון הרע על עמוס הנביא! זכרני עימות שהיה לי עם פרופ' ישעיהו לייבוניץ שבאחת מהרצאותיו ירד בחמת זעם על מלכות ירבעם וטען שממנה ניתן ללמוד שגבולות רחבים אינם נחשבים בעיני התנ"ך, שהרי אחרי כל הישגיו הצבאיים של ירבעם, מה אומר עליו ספר מלכים? "וַיַּעַשׂ הָרַע בְּעֵינֵי ה' לֹא סָר מִכָּל חַטָּאוֹת יְרֻבְעָם בֶּן נִבְט אֲשֶׁר הִחְטִיֵּא אֶת יִשְׂרָאֵל". טענתי שהפסוקים במלכים ב יד כד-כז אומרים בדיקה ההפך. שלמרות שעשה הרע בעיני ה' למרות שעבד ע"ז, בכל זאת זכה לגבולות רחבים ולהשיב את גבול ישראל כי ה' חמל על עמו. ראו הפסוקים שם. בדיקו כמדרש זה (שאיז לא ידעתי). וביקש פרופ' לייבוניץ ז"ל לקורעני כדג ...

רבי עשה סעודה לתלמידיו. הביא לפניהם לשונות רכים ולשונות קשים. התחילו בוררים את הרכים ומניחים את הקשים. אמר להם: בני, דעו מה אתם עושים. כשם שאתם בוררים את הרכין ומניחים את הקשים, כך יהיה לשונכם רך אלו לאלו. לפיכך משה מזהיר את ישראל: "וכי תמכרו ממכר לעמיתך .. אל תונו איש את אחיו".¹⁴

מסכת דרך ארץ פרק היוצא

לבש כליו ויצא לשוק, אומר: יהי רצון מלפניך ה' אלהי שתוליכני לשלום, ותסמכני לשלום, ותנני לחן לחסד ולרחמים בעיניך ובעיני כל רואי, ותגמלני חסדים טובים, ותחזירני לביתי בשלום, ותצילני מכף אויב ואורב בדרך, ותצילני מלשון הרע, ואל תרגילני לדבר עבירה וחטא ועון, ואל אכשל בדבר הלכה ולא בשום דבר בעולם, ותצילני מכל מיני מזיקים ומכל מיני פורעניות המתרגשות לבוא בעולם, שלא יזיקו בי בין ביום בין בלילה אמן. יהי רצון ה' אלהי שתראני בשמחתה של ירושלים ונחמותיה אמן.¹⁵

שבת שלום
מחלקי המים

¹⁴ הסיום בפסוק מפרשת בהר, ויקרא פרק כה, מקשר אותנו לעניין אונאה (הונאה) במסחר. וכבר הארכנו במדרשים אלה בדברינו אונאת ממון ורכות הלשון בפרשת בהר. מה שחשוב לעניינינו הוא ההקבלה בין לשון רעה = קשה ובין לשון טובה = רכה. לשון רכה מונעת לשון הרע.

¹⁵ במסכת דרך ארץ רבו הדרשות והציוויים על לשון הרע, גסות הרוח ושאר הנהגות רעות ולעומתן כמובן הטובות. ומכולן בחרנו, כהמשך למדרש הקודם, את ברכת היוצא לשוק, תפילה שמזכירה כמובן את תפילת הדרך (לספונים בבית המדרש יש תפילות אחרות, ראה ברכות ...). ושנזכה גם אנו לברכת השוק ולחיי מלאכה, מסחר וכלכלה ראויים ובזכותם נמצא חן וחסד ונזכה לראות בשמחתה של ירושלים ונחמתה.